

שלום בין איש לאשתו - ברכה והתחדשות זוגית בטקס הסוטה

שיטת ר' ישמעאל וספרי במדבר במסכת סוטה

א. פרשת סוטה במקרא

ב. שיטתה של המשנה

ג. שיטת ר' ישמעאל

ג.1. הסוטה כספק שקול

ג.2. פריעה או ניוול

ג.3. איומים מול "הקראת זכויות"

ג.4. זרע מבורך

ג.5. שלום בין איש לאשתו

ג.6. שם ה' המברך

ד. ר' ישמעאל משכין השלום

א. פרשת סוטה במקרא

"פרשת סוטה" (במדבר ה, יא-לא) מתארת הנחיה אלוקית ביחס לאשת איש שקיים חשד שנאפה עם אדם אחר. הפרשה מפרטת טקס ייחודי עבור אישה זו, המכונה "סוטה". הטקס מורכב מכמה שלבים:

- האישה מובאת אל המקדש על ידי בעלה.
- הבעל מוסיף ומביא גם מנחת קנאות לכהן (מנחת שעורים ללא שמן ולבונה).
- הכהן פורע את ראשה.
- הכהן משיביע אותה שבועה שהיא לא נטמאה, ושם נטמאה יבואו עליה אלות וקללות.
- הכהן כותב את תוכן השבועה במגילה, ומוחה את הכתב לכלי ובו מים ועפר.
- המנחה מוקטרת.
- האשה שותה את המים שלתוכם נמחתה המגילה.

ניתן לראות בפסוקים שתי עמדות לגבי מעמדה של האישה: מחד, ישנה התייחסות אל האישה כאילו היא כבר חוטאת ונטמאה: "...וּמַעְלָה בּוֹ מַעַל. וְשָׁכַב אִישׁ אֶתָּה שֹׁכֵבֶת זֶרַע וְנִעְלַם מֵעֵינַי אִישָׁה וְנִסְתָּרָה וְהִיא נִטְמָאָה וְעַד אֵין בָּהּ וְהוּא לֹא נִתְפָּשָׂה..." (במדבר ה, יב-יג). מאידך, ישנם פסוקים המציגים את הסוטה כמקרה שיש בו ספק ואי ודאות לגבי טומאת האישה:

"וְעִבֵר עָלָיו רוּחַ קִנְאָה וְקִנְאָה אֶת אִשְׁתּוֹ וְהוּא נִטְמָאָה או עִבֵר עָלָיו רוּחַ קִנְאָה וְקִנְאָה אֶת אִשְׁתּוֹ וְהִיא לֹא נִטְמָאָה... אִם נִטְמָאָה וְתַמְעַל מֵעַל בְּאִישָׁהּ וּבָאוּ בָּהּ הַמַּיִם הַמְאָרְרִים לְמַרְיָם וְצִבְתָּהּ בְּטִנָּה וְנִפְלָה יָרְכָה... וְאִם לֹא נִטְמָאָה הָאִשָּׁה וְטִהְרָה הוּא וְנִקְתָּה וְנִזְרְעָה זֶרַע" (שם, יד, כז-כח).

פרשת סוטה בתורה כוללת מרכיבים רבים ועלינו לברר את תפקידם ואת המגמה הכוללת של הטקס, תוך התייחסות לקולות השונים העולים מהפרשה לגבי מעמדה של האישה המובאת למקדש.

ב. שיטתה של המשנה

בטרם נתבונן בשיטת ר' ישמעאל, עלינו לעבור קודם דרך שיטתה של המשנה. כפי שנראה מיד, המשנה מתארת טקס קשה ופוגעני, הכולל מרכיבי ביזוי ואיום על האישה. היחס שטקס זה מכונן כלפי האישה הוא כאשמה וחוטאת, לפחות ברמה מסוימת. נראה שהחשד כה כבד שהוא יוצר הנחת מוצא שהאישה עברה עבירה, והנחה זו מהווה שיקול מרכזי בעיצוב הטקס.

לאורך דיוננו בשיטת ר' ישמעאל נראה דוגמאות רבות לשיטת המשנה, אך כעת נסתפק בשתיים מרכזיות. הראשונה היא הצגת הטקס כ"מידה כנגד מידה" לחטאיה של האישה:

במדה שאדם מודד בה מודדין לו היא קשטה את עצמה לעבירה המקום ניולה היא גלתה את עצמה לעבירה המקום גלה עליה בירך התחילה בעבירה תחלה ואחר כך הבטן לפיכך תלקה הירך תחלה ואחר כך הבטן ושאר כל הגוף לא פלט (משנה סוטה א, ז).

המשנה מרחיבה את פריעת ראש האישה המוזכרת בתורה, ומוסיפה פעולות נוספות המנוולות את האישה¹. לאחר הצגתן, המשנה מציגה את הטקס כענישה על חטאיה של האישה, "מידה כנגד מידה". לצד תיאור הבטן הצבה והירך הנופלת שאכן מתרחשים לאחר שהתברר שהאישה חטאה, הרי הניוול נעשה בטרם תשתה האישה מהמים ותיבדק. מכאן עולה יחס שלילי אפריורי אל האישה הסוטה, הנובע, לכאורה, מנקודת הנחה שהיא חטאה.

דוגמה נוספת לשיטתה של המשנה ניתן למצוא באיומים כלפי האישה המפורטים במשנה:

היו מעלין אותה לבית דין הגדול שבירושלם ומאיימין עליה כדרך שמאיימין על עדי נפשות ואומרים לה בתי הרבה יין עושה הרבה שחוק עושה הרבה ילדות עושה הרבה שכנים הרעים עושים עשי לשמו הגדול שנכתב בקדושה שלא ימחה על המים ואומרים לפניו דברים שאינה כדאי לשומען היא וכל משפחת בית אביה (משנה סוטה א, ד).

האיומים על האישה הם רכיב חדש בטקס הסוטה, שראשיתו במשנה ואין לו מקור כלל בפסוקי הפרשיה בתורה. עצם העובדה שהמשנה מוסיפה רכיב של איומים קשים כלפי האישה, מעידה על כך שהיחס לא ניטרלי כלפיה אלא מוטה לאפשרות מסוימת. האישה נתפסת כ"כמעט חוטאת", ולכן המשנה מנסה למנוע ממנה לשתות, בין אם כדי למנוע משם ה' להימחות וכך לעבור על איסור תורה, ובין אם כדי למנוע את מותה בחטאה².

ג. שיטת ר' ישמעאל

מול שיטת המשנה עומדת שיטת ר' ישמעאל, המוצגת בספרי. ככלל, ספרי במדבר שבידינו הוא מבית מדרשו של ר' ישמעאל³; עם זאת, כיוון שמוצגות בו דעות שונות, ננסה לקשור את המקורות שנביא אל ר' ישמעאל באופן מובהק ומפורש. בהצגת המקורות ננסה לעמוד על ההבדלים המרכזיים בין השיטות, ולהבין מתוכם את שיטתו הכללית של ר' ישמעאל.

ג.1. הסוטה כספק שקול

¹ נרחיב בעניין הניוול בפרק ג.2.

² שיטתה של המשנה מתבטאת גם בתוכן האיומים על האישה, ועל כך נרחיב בהמשך.

³ קביעה זו מבוססת על מספר טענות: דמיון בתוכן וסגנון בין מדרשים רבים בספרי לבין שיטתו הכללית של ר' ישמעאל; הימצאותם של (כמעט) כל המדרשים השייכים לספר במדבר אשר מובאים בש"ס בשם תנא דבי ר' ישמעאל בספרי אשר לפנינו; וכן ריבוי האזכורים של ר' ישמעאל ותלמידיו, כר' יאשיה, ר' יונתן ור' יהודה בן בתירא. ראה בעניין זה: 'דעת - אנציקלופדיה יהודית', בערך 'ספרי'.

נתחיל מהדרשה הראשונה בספרי על פרשת סוטה:

וידבר וגו' דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם איש איש כי תשטה אשתו וגו' – למה נאמרה פרשה, לפי שהוא אומר: כי יקח איש אשה ובעלה וגומר, לא שמענו אלא בזמן שיש לו עדים והיתרו בה שיוצאה ממנו בגט, אבל ספק נבעלה ספק לא נבעלה לא שמענו מה יעשה לה? תלמוד לומר: דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם איש איש כי תשטה אשתו. הרי הכתוב זוקקה שתהא שותה מים המרים לכך נאמרה פרשה (ספרי במדבר ז).

כבר בפתיחת העיסוק בעניין הסוטה, הספרי מציג גישה אחרת מהמשנה, ומתייחס לסוטה כאישה שיש בעניינה ספק שקול, ולא רואה אותה מראש כאשמה וחוטאת. טקס הסוטה איננו התרחשות שיש לה כיוון ברור וידוע מראש, אלא מנגנון שתכליתו לברר מצב של ספק שקול בתוך המציאות.

לכאורה דרשה זו איננה מפורשת כדעת ר' ישמעאל, אולם מהמשך הספרי נראה שהיא אכן חלק משיטתו:

או עבר עליו רוח קנאה – רבי עקיבה אומר: מה תלמוד לומר: נטמאה נטמאה שלשה פעמים – אלא טמאה לבעל וטמאה לבעל וטמאה לתרומות.

רבי ישמעאל אומר: אינו צריך, מה גרושה קלה שמותרת לחזור למגרשה בישראל, פסולה מן הכהונה, סוטה חמורה דין שתהא פסולה מן הכהונה. תלמוד לומר: והיא נטמאה והיא לא נטמאה – אם היא טמאה למה אינו משקה ואם טהורה היא למה הוא משקה. אלא בא הכתוב ללמדך שלעולם אין משקין אלא על הספק (שם).

אם כן, ר' ישמעאל הגדיר את מצבה המשפטית של הסוטה כספק. הוא טען שלא ייתכן שברור לנו שהיא נטמאה (או לא נטמאה), שהרי כל עניין הטקס והשקיית האישה בא כדי לברר את הסטטוס שלה. לא ייתכן שאין כאן מצב אמיתי של ספק, כיוון שרק כך יש צורך במבחן הסוטה.

יתר על כן, הגמרא מביאה ברייתא המרחיבה את דברי ר' ישמעאל ואת השלכותיהם:

"אמר רבי ישמעאל... מגיד לך הכתוב שהספק אסורה. מכאן אתה דן לשרץ: ומה סוטה שלא עשה בה שוגג כמזיד ואונס כרצון - עשה בה ספק כודאי, שרץ שעשה בו שוגג כמזיד ואונס כרצון, אינו דין שיעשה בו ספק כודאי... ומכאן אמרו דבר שיש בו דעת לישאל - ברשות היחיד ספיקו טמא, ברשות הרבים ספיקו טהור. ושאין בו דעת לישאל, בין ברשות היחיד בין ברשות הרבים ספיקו טהור (סוטה כח ע"א-ע"ב).

מדברי הברייתא עולה שר' ישמעאל ראה את הספק ביחס לסוטה כמקור לכך שספק טמאה טמא בכל הש"ס כולו. כלומר, לא זו בלבד שר' ישמעאל ראה בסוטה מצב של ספק, הוא גם ראה בה אב טיפוס לכל ספק אחר, ולומד ממנה למצבי ספקות מובהקים אחרים.

ניתן לראות את גישתו של ר' ישמעאל גם במימרא נוספת בהמשך הספרי:

ואם לא נטמאה האשה וטהורה היא – רבי ישמעאל אומר: וכי מי טמאה שהכתוב מטהרה. מה תלמוד לומר: ואם לא נטמאה האשה וטהורה היא, אלא מגיד הכתוב כיון שיצא עליה שם אסורה לבעלה (ספרי במדבר יט).

ר' ישמעאל עמד על הקושי בפסוק כח. אם האישה אכן לא נטמאה, הרי שברי לנו שהיא הייתה טהורה לאורך כל הדרך, ולכאורה אין צורך לכתוב זאת מפורשות. לכן פירש ר' ישמעאל את המילה "טהורה" כ"מותרת לבעלה", כלומר שרק לאחר בירור המצב ע"י מבחן הסוטה האישה יוצאת מאיסורה כלפי הבעל.

בדברי ר' ישמעאל כאן ניתן לראות תשובה ישירה לשיטת המשנה, המתייחסת לאישה כטמאה עוד בטרם תיבדק. ר' ישמעאל קבע שהאישה לא נחשבת לטמאה בטרם עברה את מבחן הסוטה, ואין מקום להתייחס אליה ככזו עד שתשתה מהמים המרים.

ג.2. פריעה או ניוול

השוני בין ר' ישמעאל לבין המשנה עולה גם מהיחס לפריעת שיער האישה. המשנה מרחיבה ומעצימה את הוראת הפסוק "וּפְרַע אֶת ראש האִשָּׁה", ומוסיפה אלמנטים נוספים שמנוולים ומבזים את האישה:⁴

[...] וכהן או חזו בבגדיה אם נקרעו נקרעו אם נפרמו נפרמו עד שהוא מגלה את לבה וסותר את שיערה [...] היתה מתכסה בלבנים מכסה בשחורים היו עליה כלי זהב וקטליאות נזמים וטבעות מעבירים ממנה כדי לנוולה ואחר כך מביא חבל מצרי וקושרו למעלה מדדיה וכל הרוצה לראות בא לראות... (משנה סוטה א, ה-ו).

היה מביא את מנחתה בתוך כפיפה מצרית ונותנה על ידיה כדי ליגעה... (שם ב, א).

הכהן קורע את בגדיה של האישה, מלביש אותה בגדים מכוערים, מוריד ממנה את תכשיטיה, קושר אותה בחבל מצרי, ונותן בידיה את הקרבן בכלי גס וקוצני "כדי ליגעה". בנוסף, כל מעשי הניוול מתרחשים במעמד פומבי וגלוי לעיני כל.

ניתן לראות את הניוול והביזוי שבמשנה כאמצעי הנועד למנוע מהאישה לשתות את המים ולא לץ אותה להודות, ואפשר לייחס לכך מניעים שונים. דרשת המשנה המתייחסת לניוול כמידה כנגד מידה לחטאי האישה, מעלה אפשרות קיצונית עוד יותר, הרואה בניוול עונש עצמאי לאישה ולא רק הליך של אזהרה ומניעת האישה מלשתות. נראה שהעונש מניח שהאישה אשמה כבר על הסתירה, ועל כך היא נענשת עוד בטרם תשתה את המים המרים.

לעומת המשנה, ר' ישמעאל והספרי מציעים יחס אחר לציווי הפריעה: "ופרע את ראש האשה – כהן ניפנה לאחוריה ופורעה כדי לקיים בה מצוות פריעה דברי רבי ישמעאל" (ספרי במדבר יא). גם כאן, ניתן לראות בדבריו תשובה לדברי המשנה. אל מול דרשת המשנה, ר' ישמעאל חזר לפשט הפסוק וטען שהפריעה נעשית בראש האישה בלבד. היחס הקשה והמשפיל אל האישה, המוצג במשנה, נעדר מדבריו לחלוטין.

יתר על כן, דרך הפרטים הקטנים בדברי ר' ישמעאל ניתן להבחין ביחס רך וצנוע יותר כלפי האישה. הכהן נפנה לאחורי האישה ולא עומד מולה, וכך לא יוצר איתה קשר עין, מה שמרכז את הביזיון הכלול בציווי הפריעה.

בנוסף, בספרי מופיעה הדעה הרכה והמינימליסטית ביותר ביחס לציווי הפריעה, והיא דעת ר' יוחנן בן ברוקא: "אין מנוולין בנות ישראל יתר ממה שכתוב בתורה אלא לפני י"י ופרע את ראש האשה וגו'. סדין של בוך היה פורס בינו לבין העם, כהן פונה לאחוריה ופורעה כדי לקיים בה מצוות פריעה" (שם).

האפשרות לקיום ציווי הפריעה מאחורי חציצה, אף על פי שזאת איננה דעת ר' ישמעאל, מעלה מהספרי תמונה כוללת של קיום הפריעה באופן עדין וצנוע בהרבה מהמשנה. תמונה זו עולה בקנה אחד עם שיטתו הכללית של ר' ישמעאל, הרואה בסוטה אישה שיש בעניינה ספק שקול, ובטקס מנגנון של בירור, ולא אישה חוטאת שמענישים אותה.

ג.3. איומים מול "הקראת זכויות"

⁴ הרחבת הציווי לפרוע את ראש האישה מבוארת ע"י דיוק בפסוק בבבלי (ח ע"א).

כאמור, המשנה מוסיפה לטקס את רכיב האיומים על האישה, רכיב שאינו קיים בפסוקי התורה. תוכן הדברים הנאמרים לאישה הוא חד צדדי:

[...] ואומרים לה בתי הרבה יין עושה הרבה שחוק עושה הרבה ילדות עושה הרבה שכנים הרעים עושים עשי לשמו הגדול שנכתב בקדושה שלא ימחה על המים ואומרים לפניך דברים שאינה כדאי לשומען... (משנה סוטה א, ד).

מתוך ההנחה שתוצאת הטקס ידועה מראש והאישה חוטאת, מתארת המשנה שימוש באיומים, מניפולציות והפחדות על מנת למנוע מהמבחן להתרחש ומהאישה למות. אין כלל התייחסות לאופציה שהאישה טהורה והמבחן לא יגמר במוות. ר' ישמעאל בספרי הלך בשיטתו, בניגוד למשנה:

רבי ישמעאל אומר: כתחילה היה מודיעה כוחן של מים המרים, אומר לה: בתי המים המרים הללו למה הן דומין. לסם יבש הנתון על גבי בשר חי ואין מזיקו, כשהוא מוצא מכה מתחיל לחלחל. אף את אם טהורה את שתי ואל תמנעי ואם טמאה את הנקי ממי המרים המאררים (ספרי במדבר יב).

ר' ישמעאל הציג אמירה שקולה המתייחסת לשתי האופציות, ומאפשרת לאישה לשתות את המים אם היא בטוחה בטרתה. אין כאן איום ומניפולציה, אלא מעין "הקראת זכויות" כנהוג במערכת המשפט המודרנית. מלבד התפיסה המאוזנת, יש כאן גם אמירה מהותית על מי הסוטה עצמם. בבסיס מבחן מי הסוטה לא עומדת תוצאה ידועה מראש, והמים אינם חומר קטלני בהכרח, אלא מתפקדים כ"סם יבש", כחומר ניטרלי שתפקודו תלוי בטיב המשטח עליו נותנים אותו, לא בו עצמו. המים יבדקו את האישה בהתאם למעשיה ולמצבה האמיתי, הם אינם הורגים מטבעם.

ג.4. זרע מבורך

עוד הנגדה מעניינת בין המשנה לספרי ניתן למצוא בעניין תוצאת הבדיקה.

בתורה נכתב: "וְאִם לֹא נִטְמָאָה הָאִשָּׁה וְיִטְהַרְהָ הוּא וְנִקְתָּהּ וְנִזְרְעָה זָרַע" (במדבר ה, כח). למרות דברי התורה, במשנה יש התעלמות צורמת מהאופציה הזו. המשנה מציגה רק את האפשרות שהאישה תמות בחטאה, ומציגה אותה כתוצאה המיידית וההכרחית של מבחן הסוטה: "אִינָהּ מִסְפֶּקֶת לְשָׁתוֹת עַד שֶׁפְּנִיָּהּ מוֹרִיקוֹת וְעִינֶיהָ בּוֹלְטוֹת וְהִיא מְתַמְלֶאת גִּידִין, וְהֵם אוֹמְרִים הוֹצִיאוּהָ הוֹצִיאוּהָ, שְׁלֵא תִטְמָא הָעֶזְרָה" (משנה סוטה ג, ד).

כנגד המשנה, הספרי מתייחס גם לאופציה שהאישה תיזרע זרע, וזהו המקור הראשוני לכל דרשות חז"ל בעניין⁵. אף על פי שר' ישמעאל איננו היחידי שדן בנושא, בכל זאת ניתן לראות כאן הבדל חריף בין המשנה לספרי מבית מדרשו של ר' ישמעאל, הרואה במבחן הסוטה ספק שקול.

ג.5. שלום בין איש לאשתו

המקור ששוזר את תפיסתו המלאה של ר' ישמעאל ואת משמעותה מובא פעמיים בספרי, בניסוח שונה: "גדול השלום ששם שנכתב בקדושה נמחה על המים מפני שלום בשביל להטיל שלום בין איש לאשתו" (ספרי במדבר מב).

ובסגנון אחר:

⁵ ראה ספרי במדבר יט.

בספר ומחה – בדבר הנמחה והלא דברים קל וחומר אם להטיל שלום בין איש לאשתו אמר המקום ספר שנכתב בקדושה ימחה על המים, סיפרי מינין שמטילין איבה ושנאה וקנאה ובעלי דבבות על אחת כמה וכמה שימחו מן העולם (שם טז).

אף על פי שמימרא זו לא מוזכרת בספרי בשם ר' ישמעאל באופן מפורש, במקורות מאוחרים יותר היא כבר מובאת בשמו: "תני ר' ישמעאל גדול שלום ששם הגדול שנכתב בקדושה אמר הקדוש ברוך הוא ימחה במים כדי להטיל שלום בין איש לאשתו" (ויקרא רבה ט, ט).⁶

לאחר שסקרנו את שיטת ר' ישמעאל לאורך הספרי, מובן היטב למה מימרא זו מיוחסת דווקא אליו. מטרת מבחן הסוטה, סבר ר' ישמעאל, היא הטלת שלום בין איש לאשתו. מטרה זו מושגת על ידי כינון מבחן שקול, שבו שתי האופציות מקבלות משקל והתייחסות. זהו טקס רך יותר שלא כולל ביזוי והשפלה, ואין בו יחס אל האישה כטמאה או כחוטאת, מתוך הבנה שאת מבחן הסוטה עוברות גם נשים טהורות. ייעודו של הטקס איננו ייסורן של הנשים, ענישה או ביזוי, כמשתמע מהמשנה. טקס השקיית הסוטה הוא מנגנון בירור משפטי, המאפשר לבני זוג שנתגלע ביניהם ספק המכרסם את חיי הנישואין שלהם, להתיר אותו ולחזור לחיות בשלום בית - אם באמת היה החשד חשד שווא, והספק יתברר לזכותה של האישה.

ג. שם ה' המברך

מתוך הבנה זו, ניתן לעמוד על ההבדל המשמעותי האחרון בין המשנה לר' ישמעאל, אשר נוגע לשאלה כיצד פועל מבחן הסוטה, או בלשון אחרת: מהם המרכיבים בטקס שעל ידם מתבצע בירור הספק.

מפשוטו של מקרא עולה הרושם שה"חומר הפעיל" בטקס הסוטה הוא הכתב על המגילה, בצירוף השבועה שנשבעת האישה:

והשביע אתה הפהו ואמר אל האשה אם לא שכב איש אתך ואם לא שטית טמאה תחת אישך הנקי ממי המרים המאָררים האלה... ואת כי שטית תחת אישך וכי נטמאת ויתן איש בך את שכבתו מבליעדי אישך... והשביע הפהו את האשה בשבעת האלה ואמר הפהו לאשה יתן י"י אותך לאלה ולשבעה בתוך עמך בתת י"י את ירכך ונפלת ואת בטנג צבה... ובאו המים המאָררים האלה במעיך לצבות בטן ולנפל ירך ואמרה האשה אמן אמן... וכתב את האלה הפהו בספר ומחה אל מי המרים... (במדבר ה, יט-כג).

תיאור השבועה בתורה תופס את חלק הארי של הטקס, ונראה שהיא מרכז המבחן. יתר על כן, התורה קוראת למי הסוטה עצמם "מאָררים", וכתרגום אונקלוס "מלטטיא", מקללים. מי הסוטה בודקים את הסוטה מכוח הקללות המוזכרות בשבועה, ובעצם השבועה היא המפעילה את הטקס.

השבועה היא קבלת האישה את האלות והקללות במידה והיא חוטאת. אין בשבועה אזכור של הזרע המבורך, אלא רק השלמת התנאי שהקללות לא יפגעו בה אם היא טהורה, "הנקי ממי המאָררים האלה". לא קיימות שתי אופציות שקולות, והברירה היא בין מצב שלילי לבין מצב ניטרלי, בין מינוס לאפס. תפיסה זו של פעולת הטקס מתאימה לשיטת המשנה, ואכן אנו רואים במשנה עיסוק נרחב בתוכן השבועה, בכתיבתה על המגילה ובקבלתה ע"י האישה:

בא לו לכתוב את המגילה מאיזה מקום הוא כותב [...] אינו כותב לא על הלוח ולא על הנייר ולא על הדפתרא אלא על המגילה שנאמר (במדבר ה) בספר ואינו כותב לא בקומוס ולא בקנקנתום ולא בכל דבר

⁶ וכן במסכת דרך ארץ, פרק השלום: "אמר רבי ישמעאל: גדול הוא השלום, שמצינו שויתר הקב"ה על שמו שנכתב בקדושה שימחה על המים, כדי להטיל שלום בין איש לאשתו".

שרושם אלא בדיו שנאמר (שם) ומחה כתב שיכול להמחק: על מה היא אומרת אמן אמן. אמן על האלה, אמן על השבועה... (משנה סוטה ב, ג-ה).

כנגד המשנה, ר' ישמעאל הסיט את מוקד הטקס לשימוש בשם ה'. בתורה מוזכר שם ה' כחלק מהאלות בשבועת האישה, אך אין התייחסות אליו כגורם משמעותי ופעיל בטקס. כאשר ר' ישמעאל תיאר את ה"שם הגדול שנקתב בקדשה" כחומר הפעיל שבמבחן הסוטה, הוא טען שהגורם לשלום בין האיש לאשתו הוא המפגש עם שם ה' שבמים, ולא אמירת השבועה⁷ - שכאמור, קשה לראותה כגורם לשלום בין בני הזוג.

כדי להבין את תפקודו של שם ה' כמשכין שלום, ניעזר במדרש חז"ל בו מוזכר שימוש בשם ה' בטקס הסוטה:

בשעה שכרה דוד שיתין, קפא תהומא ובעא למשטפא עלמא. אמר דוד: מי איכא דידע אי שרי למכתב שם אחספא ונשדיה בתהומא ומנח? ליכא דקאמר ליה מידי. אמר דוד: כל דידע למימר ואינו אומר יחנק בגרונו! נשא אחיתופל ק"ו בעצמו: ומה לעשות שלום בין איש לאשתו אמרה תורה שמי שנכתב בקדושה ימחה על המים, לעשות שלום לכל העולם כולו על אחת כמה וכמה! אמר ליה שרי. כתב שם אחספא ושדי לתהומא, ונחית תהומא שיתסר אלפי גרמידי (בבלי סוכה נג ע"א).

לאחר שדוד המלך כרה את השיתין, שהם החללים התת קרקעיים המנקזים את המזבח, עלו מי התהום ואיימו להחריב את העולם. דוד שאל את אנשיו האם מותר לכתוב את שם ה' על חרס ולהשליך למים כדי שינוחו. ענה לו אחיתופל יועצו בקל וחומר - כשם שהקב"ה מאפשר למחות את שמו כדי להשכין שלום בין איש לאשתו, כך ניתן לעשות זאת כדי לעשות שלום בעולם כולו, ואכן כך היה. מהסיפור עולה שמפגש עם שם ה' יוצר מציאות של שלום, זו התכונה שלו. את זה ידע דוד, ולכן רצה להיעזר בשם ה' כדי להציל את העולם.

מטרת טקס הסוטה בשיטת ר' ישמעאל היא שלום בית והצלת הברית בין האיש לאשתו. אין זו דרך לבער את הרע ולעשות דין עם אישה חוטאת, אלא ניסיון להציל את ברית הנישואין שספק הוטל בה, ולעשות שלום. זו הסיבה שלדעת ר' ישמעאל מוקד הטקס איננו סביב השבועה, שיכולה רק להזיק ולא להועיל, ומרכזה הוא האלות והקלות, אלא השימוש בשם ה', המטיל שלום ומציל מן הפורענות והחורבן - של הבית המשותף שהזוג בנה בנישואיו, או של העולם כולו.

פסוקי המקור של דרשת השלום בספרי, הלקוחים מברכת כהנים, מרמזים אף הם על תוכן הטקס: "יִשָּׂא ה' פְּנֵינוּ אֱלֹהֵיךָ וְיִשֶׂם לְךָ שְׁלוֹם: וְשָׂמוּ אֶת שְׁמִי עַל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאָנִי אֲבָרְכֶם" (במדבר ו, כו-כו).

ישנו קשר הדוק בין שם ה', הברכה והשלום. שם ה' הוא גילוי של הקדושה בעולם, והוא מביא ברכה ושלום. שימוש בשם ה' בטקס הסוטה הופך את כל המשמעות של הטקס העולה מהמשנה - מעונש ועשיית דין, לברכה ושלום בית.⁸

ד. ר' ישמעאל משכין השלום

⁷ אע"פ שגם במשנה מוזכר שם ה' הנמחה על המים, נראה ששם ההקשר הוא החשש ממחיית שם ה' לשווא (ועבירה על איסור תורה), והמשנה לא מתייחסת לשם ה' כגורם המחולל את מבחן הסוטה.

⁸ תכונות אלו של שם ה' עומדות בניגוד לאפשרות שהאישה תמות בחטאה, ולא ברור כיצד מתפקד שם ה' כגורם בוחן. לשם כך עלינו להתבונן בעצה נוספת של אחיתופל לדוד (בכל דרשות חז"ל מוזכרות רק שתיים), המובאת במדבר רבה ד' בעניין מות עוזה בן אבינדב שנגע בארון ה'. אחיתופל מסביר לדוד שהם לא נשאו את הארון כמו שצריך, ולכן מת עוזה. סיפור עוזה, מלמד המדרש, הוא דוגמה לעוצמה האנרגטית של הקודש, שיכולה להיות קטלנית אם קרבים אליו ללא "מיגון" מתאים, הכנה מתאימה ורמה רוחנית מספקת. אם כן, שם ה' והקודש (שעליהם יעץ אחיתופל לדוד) יכולים לתפקד כגורם הבוחן את מצבו הרוחני של אדם מסוים הקרב אליהם. עם זאת, אין זה סותר את טענתנו - ברמה האנרגטית, שם ה' הקדוש הוא עוצמתי מאוד ויכול להיות קטלני לכל הקרב אליו באופן שגוי, אין זה סותר את מהותו כמביא ברכה ושלום לעולם, בהיותו גילוי של האלוקים.

התבוננות במבט רחב יותר תראה שדרך זו של ר' ישמעאל איננה מוגבלת לפרשיית סוטה בלבד. המשנה מביאה סיפור מדהים על ר' ישמעאל:

[...] ומעשה באחד שנדר מבת אחותו הנייה והכניסוה לבית רבי ישמעאל וייפוא אמר לו רבי ישמעאל בני לזו נדרת אמר לו לאו והתירו רבי ישמעאל באותה שעה בכה רבי ישמעאל ואמר בנות ישראל נאות הן אלא שהעניות מנוולתן וכשמת רבי ישמעאל היו בנות ישראל נושאות קינה ואומרות בנות ישראל אל רבי ישמעאל בכינה וכן הוא אומר בשאול (שמואל ב' א') בנות ישראל אל שאול בכינה (משנה נדרים ט, י).

ר' ישמעאל ראה חשיבות בשלום הבית, בזוגיות, ופעל כדי לקרב את לבבות בני הזוג. זהו הכיוון אליו הוא לקח את טקס הסוטה. הוא היה רגיש לקושי של בני הזוג להמשיך לקיים זוגיות יציבה ושלמה לאור הספק הקשה שנוצר, ופירש את טקס הסוטה ככלי משמעותי להטלת שלום ביניהם, ולשיכוך החשד והספק של הבעל כלפי אשתו.

בהמשך לקו מחשבה זה, ניתן לומר שר' ישמעאל ראה את האישה לא רק כנאשמת או עבריינית, אלא כאחד משני הצדדים האנושיים של שלום הבית. הוא עיצב את המבחן באופן שקול, רך וצנוע, המאפשר לאישה "להתייפות מחדש" בעיני בעלה, וכך פתח פתח להטלת שלום ביניהם ולזוגיות מחודשת.